

висновку про нерівність відповідальності сторін у зазначених договірних відносинах (у перевізника вона є обмеженою, у відправника підвищеною) [9, 125].

Згідно зі ст. 129 СЗУ обставини, що можуть бути підставою для матеріальної відповідальності сторін під час перевезення, засвідчуються комерційними актами або актами загальної форми, які складають станції залізниць, що передбачено також Законом України «Про залізничний транспорт» [10; 11]. Колізійні питання щодо строків пред'явлення вимог до сторін за вищезгаданим договором потрібно вирішувати на основі встановленої практики співвідношення дії нормативного акта, яким є ЦК, і спеціального нормативного акта, яким є ГК, а саме: при наявності колізії має застосовуватися спеціальний акт (ч. 1 ст. 175 ГК). Позовна давність, порядок подання позовів по спорах, які пов'язані з перевезенням у закордонному сполученні, встановлюються міжнародними договорами України та Статутом залізниць України.

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40–44.
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18–22.
3. Статут залізниць України: Затв. постановою Кабінету Міністрів від 6 квітня 1998 р. № 457 // Офіційний вісник України. — 1998. — № 14.
4. Про затвердження окремих розділів Правил перевезення вантажів: Наказ Міністерства України від 21 листопада 2000 р. № 644, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 24.11.00 р. за № 861/5082 // Інформаційно-пошукова система «Нормативні акти України» — К., 2004.
5. Макаренко М. В., Голубничий В. Б., Нечипоренко Н. С. Основи правового регулювання на залізницях України. — К.: КУЕТТ, 2005.
6. Правове регулювання перевезень в Україні / За ред. С. О. Харитюкова. — Х.: Одиссей, 2006.
7. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Кн. 4. — М.: Статут, 2003.
8. Гражданское право России. Обязательственное право: Курс лекций / Под ред. О. П. Садикова. — М.: Юрист, 2004.
9. Булгакова І. В., Клепкова О. В. Транспортне право України: Академічний курс: Підручник. — К.: ІнЮрс, 2005.
10. Про залізничний транспорт: Закон України від 4 липня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 40. — Ст. 183.
11. Транспортні перевезення в Україні // Бухгалтерія (право, податки, консультації): Зб. систематизованого законодавства. — 2005. — Вип. 3. Березень.

УДК 347.42

С. А. Чванкін

ОДНОСТОРОННЯ ВІДМОВА ВІД ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЯК ПРАВОВИЙ НАСЛІДОК ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Проголошені Конституцією України права, свободи та законні інтереси фізичних і юридичних осіб потребують ефективних засобів їх реалізації та захисту. В свою чергу, реалізація прав та інтересів особи залежить від рівня їх забезпеченості, тобто створення таких умов і засобів, за яких можливість порушення

прав була б зведена до мінімуму, а в разі порушення була б надана можливість їх повного та скорішого відновлення.

Встановленні в ЦК України правові наслідки порушення зобов'язання повністю направлені на відновлення порушених прав учасників цивільного обороту.

Ціллю дослідження є визначення особливостей реалізації односторонньої відмови від зобов'язання як правового наслідку порушення зобов'язання. До цієї теми в різні часи звертались багато вчених, зокрема, М. М. Агарков [1], Ф. І. Гавзе [2], О. С. Йоффе [3], Л. А. Лунц та І. Б. Новицький [4], В. С. Толстой [5] тощо.

Невиконання або неналежне виконання зобов'язання вважається його порушенням, що спричиняє негативні наслідки для сторони, що вчинила їх.

Невиконання зобов'язань має місце тоді, коли сторони взагалі не вчиняють дій, які становлять зміст зобов'язання (передача і прийняття майна, виконання роботи тощо), або не утримуються від певних дій, хоча за змістом зобов'язання повинні були утримуватись від їхнього вчинення.

Під виконанням зобов'язань розуміють вчинення кредитором і боржником дій зі здійснення прав та виконання обов'язків, що випливають із зобов'язання. Такого роду дії повинні точно відповідати всім умовам договору або вимогам законодавства, а при їх відсутності — вимогам, що звичайно пред'являються, у тому числі звичаям комерційного обороту, правилам ділової етики тощо, на засадах добросовісності, розумності та справедливості. Якщо названі дії не відповідають цьому правилу, то йдеться про неналежне виконання зобов'язання, наприклад виконання не належним способом, не с приводу обумовленого предмета, не у встановлений строк та не в певному місці, неналежній особі та неналежною особою. Тільки належне виконання у всіх випадках звільняє боржника від його обов'язків і припиняє зобов'язання, а неналежне — тягне передбачені законом наслідки.

Практика свідчить, що майже кожний другий укладений договір порушується на стадії його виконання. Іноді порушення є незначними або ж сторони знають, що їм вдасться врегулювати свої відносини. У тих випадках, коли сторони не можуть дійти згоди, законом дається можливість застосувати наслідки порушення зобов'язань.

У відповідності до ст. 611 ЦК України у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема:

- 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору;
- 2) зміна умов зобов'язання;
- 3) сплата неустойки;
- 4) відшкодування збитків та моральної шкоди.

Всі ці заходи направлені або на забезпечення виконання зобов'язання, або на компенсацію майнових втрат, які несе потерпіла сторона. Це заходи на користь потерпілого, тому і застосовуються вони судом за ініціативою, за позовом потерпілої сторони.

До них, зокрема, належать: припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від нього (ст. 615 ЦК України) або розірвання договору (ст. 651 ЦК України), зміна умов зобов'язання (ст. 651 ЦК України), сплата неустойки (ст. 624 ЦК України), відшкодування збитків та моральної шкоди (ст. 623 ЦК України).

Сплата неустойки, відшкодування збитків і моральної шкоди є мірами відповідальності і застосовуються, за загальним правилом, при наявності вини порушника.

Стаття 614 ЦК України визначає значення вини у порушеннях зобов'язання. Так, вказано, що особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання.

У цивільному праві діє три правила щодо такої умови відповідальності, як вина. По-перше, за загальним правилом умовою відповідальності за порушення зобов'язання є вина боржника. Однак договором або законом може встановлюватися відповідальність боржника незалежно від його вини.

При цьому кодекс не дає визначення поняття вина, а виходить з зворотного, визначаючи «невинуватість»: особа вважається невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання.

По-друге, відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання.

По-третє, на відміну від кримінального права, у цивільному праві діє презумпція вини: особа, яка порушила зобов'язання, вважається винною, поки не доведе відсутність своєї вини.

Особа має визнаватися невинуватою, якщо вона вжила всіх заходів для належного виконання зобов'язання при тому ступені турботливості й обачності, що вимагалася від неї за характером зобов'язання й умовами обороту.

За загальним правилом, обсяг відповідальності особи за порушення нею зобов'язання не залежить від форми її вини (умисел чи необережність), тобто збитки відшкодовуються у повному обсязі незалежно від того, чи діяла особа навмисно чи необережно.

Інші наслідки порушення зобов'язання, вказані у ст. 611 ЦК України, а саме: припинення зобов'язання і зміна його умов не є заходами відповідальності і, отже, застосовуються незалежно від вини порушника зобов'язання.

Перелік правових наслідків, які названі у вказаній статті, не є вичерпним, тому що договором або законом можуть бути передбачені й інші наслідки порушення зобов'язань. Конкретні правові наслідки порушення того чи іншого зобов'язання визначаються ЦК України та іншими актами цивільного законодавства або договором.

Так, у ст. 621 ЦК передбачена можливість виконання зобов'язання за рахунок боржника. Це засіб захисту прав кредитора, що не є мірою відповідальності і, отже, застосовується незалежно від вини боржника. Застосування цього засобу захисту надає можливість кредитору, по-перше, виконати зобов'язання в на-

турі і, по-друге, захистити свої майнові інтереси, поклавши пов'язані з цим збитки на боржника.

Кредитор має право вимагати відшкодування за рахунок боржника понесених витрат і інших збитків лише, якщо ці витрати є необхідними. Кредитор повинен вжити всіх необхідних заходів щодо зменшення розміру збитків, зокрема доручити виконання невиконаної роботи чи надання ненаданої послуги іншим особам за розумну ціну, не допускаючи зайвих витрат. Порухення кредитором цього обов'язку може бути підставою для зменшення судом розміру збитків, що стягуються з боржника (ст. 616 ЦК).

У відповідності до ст. 615 ЦК України у разі порушення зобов'язання однією стороною друга сторона має право частково або в повному обсязі відмовитися від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом.

У відповідності до ст. 525 одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом.

У ст. 611 ЦК та ст. 615 ЦК України мається на увазі загальне право на односторонню відмову від зобов'язання у випадку порушення зобов'язання, однак не у всіх без винятку випадках, а тільки у тих, що обумовлені договором чи встановлені у законі.

Тобто йдеться про те, що якщо в договорі не передбачена можливість відмови від зобов'язання внаслідок його порушення однією із сторін, то особа може відмовитися від зобов'язання у тих же випадках, що і при «звичайній» відмові від зобов'язання, тобто коли немає порушення зобов'язання. Ці випадки чітко вказуються у законі. Так, незалежно від наявності порушення зобов'язання сторони можуть відмовитися від договору доручення (ст. 1009), комісії (ст. 1025), дарування «на майбутнє» (ст. 724) тощо при дотриманні вказаних у законі умов.

Таким чином, ст. 615 ЦК України не надає якогось нового та особливого права на відмову від зобов'язання у разі порушення зобов'язання, а підтверджує можливість передбачити такі наслідки у договорі, навіть у тих випадках, коли за загальним правилом договір не може бути розірваний в односторонньому порядку .

Наприклад, статтею 849 ЦК передбачено, що, коли за договором про виконання робіт (підряді) підрядчик своєчасно не почав роботу або виконує її настільки повільно, що закінчення її у строк стає явно неможливим, замовник має право відмовитися від договору підряду і вимагати відшкодування збитків. Таких прикладів щодо різних видів договорів можна приводити багато. Проте далеко не завжди закон надає можливість розірвати договір в односторонньому порядку без звернення в суд (відмовитися від договору), навіть якщо інша сторона допускає порушення договору.

Так, власник автомобіля, що знаходиться в заставі, вирішив передати його в оренду. При цьому наймач не був попереджений про те, що авто закладене, хоча ст. 769 ЦК говорить про обов'язок наймодателя повідомити наймача про всі права третіх осіб на річ, яка передається в найом. Тобто порушення зобов'язання є безперечним. Проте таке порушення не дає наймачу права на розірван-

ня договору в односторонньому порядку (законом не передбачено), окрім випадку, коли це передбачено договором. Щоб розірвати такий договір оренди, наймачу доведеться звертатися до суду.

За своєю правовою природою одностороння відмова від зобов'язання є засобом захисту постраждалої сторони, але не є мірою відповідальності.

Відмова (повна або часткова) постраждалої сторони від зобов'язання не звільняє порушника від відповідальності (відшкодування збитків, моральної шкоди, сплати неустойки), якщо сторона, яка порушила зобов'язання, є винною у його порушенні (ст. 614 ЦК).

У випадку односторонньої відмови від зобов'язання внаслідок порушення зобов'язання зобов'язання припиняється (чи змінюються його умови) автоматично, без рішення суду, однак після відповідної процедури, що вказана в законі для кожного конкретного договору (якщо така можливість передбачена) чи у відповідності до умов договору.

Сам факт відмови приводить до повного припинення зобов'язання повністю або частково з моменту одержання іншою стороною повідомлення про відмову. Наприклад, повинні бути дотримані строки повідомлення іншої сторони про відмову від зобов'язання внаслідок його порушення іншою стороною (у відповідності до ст.ст. 1009, 1025 для комерційного представника за договором доручення, для договору комісії цей строк становить — 30 діб).

Література

1. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву // Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву: В 2 т. — М., 2002. — Т. 1. — С. 163-460.
2. Гавзе Ф. И. Обязательственное право. — Минск: Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 1968. — 123 с.
3. Иоффе О. С. Обязательственное право. — М.: Юрид. лит., 1975. — 880 с.
4. Пондиков И. Б., Луцк А. А. Общее учение об обязательстве. — М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1950. — 416 с.
5. Толстой В. С. Исполнение обязательств. — М.: Юрид. лит., 1973. — 208 с.

УДК 347.731.1

В. С. Деревнін

ТОВАРНА БІРЖА ЯК СУБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

У сучасних ринкових правовідносинах діяльність товарних бірж здійснює суттєвий вплив на розвиток товарного обігу. Доказом цього може служити той факт, що приблизно 30 відсотків всього торгового обігу припадає на біржовий ринок. Учасники біржових операцій мають гарантії виконання зобов'язань, володіють повністю прозорою інформацією, на базі якої будують власні цінні прогнози, мають можливість страхування і перерозподілу ризику майбутніх торгових операцій на основі використання біржових інструментів. Таким чином забезпечується стабільність діяльності підприємств.

© В. С. Деревнін, 2008